

HUKUK-AHLAK İLİŞKİSİ BAĞLAMINDA

DİVAN-I HİKMET

Divan-ı Hikmet in the Context of Relation Between Law and Moral

Ümmühan ARK*

ÖZET

XII. Yüzyılda yaşıyan Ahmed Yesevi, tasavvuf yoluna girmeden önce, şer'î ilimleri tahsil etmiş ve iyi bir medrese eğitimi almıştır. Hanefî mezhebinde fakih olan Yesevi, bu sayede şeriat ile tasavvufu tam olarak kaynaştırmayı başarmıştır. Ahmed Yesevi'nin Kur'an ve sünnetin bir yorumu olarak kabul edilen kitabı Divan-ı Hikmet'te bazı hukuki (fikhî) konular da yer almaktadır. Burada konular bir ahlaki olgunlaşma hedeflenerek ele alınmaktadır.

İslam hukukunun iki temel alanı olan ibadet ve muamelat, kişinin Allah ve diğer insanlarla ilişkilerini konu edinir. Bu makalede Ahmed Yesevi'nin, Divan-ı Hikmet'inde ibadet ve muamelatla ilgili konuları ahlakla ilişkisi bakımından nasıl ele aldığı incelenecektir.

Anahtar kelimeler: Ahmed Yesevi, Divan-ı Hikmet, ahlak, tasavvuf, İslam Hukuku, (fikh).

ABSTRACT

Ahmed Yesevi who lived in the 12th century, was educated in madrassa and studied theology before attending the sufism. As a Hanafi faqih Yesevi has been able to precisely combine the Sharia and Sufism. There are also some fiqh issues in Divan-ı Hikmet which is considered as a review of the Quran and Sunnah. The subjects are being approached with a moral process in his work.

Two main areas of Islamic law and worship with transaction rules, the person is about God and relationships with other people. In this article it is pointed out how Ahmed Yesevi approached some juristic issues through their relationship with moral values in Divan-ı Hikmet.

Key words: Ahmed Yesevi, Divan-i Hikmet, morals, sufism, Islamic law (fiqh).

*Bartın Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Tefsir Anabilim dalı Öğretim Görevlisi

GİRİŞ

Hukuk ve ahlak, toplumsal hayatın varlığı ve devamı açısından çok önemli iki değer alanıdır. Arapça “hak” kelimesinin çoğulu olan “hukuk”, bireylerin davranışlarını düzenlemek için konulmuş kuralları ifade ederken; “hulk” kelimesinin çoğulu olan “ahlak” ise, bireyin yaradılış, huy, mizac ve karakteri gibi manevi özelliklerini kapsayan bir kavramdır.¹

Hukuk insan fiillerinin dış dünyaya yansıyan, somut yönleriyle ilgilenirken; ahlak, bu fiillerin içsel ve derûni boyutunu konu edinir. Bireyin iç dünyasındaki durumlar, dış dünyaya yansımadağı sürece hukukun konusu olamaz.²

Ahlakın temel amacı, mutlak iyi ve doğruyu gerçekleştirmek, hukukun amacı ise toplumsal adaleti tesis etmektir. Ahlakın amacı olan “iyi” kavramı, “adalet” kavramını da içerisine almaktadır.³ Böylece hukuk ve ahlak arasında bir işlem kaplam ilişkisi söz konusudur. Buna göre ahlakın, hukuktan daha genel bir anlam ifade ettiğini söylemek mümkündür.

Hem hukuk hem ahlak toplumsal düzeni sağlamaya yönelik olarak “normatif” bir özelliğe sahiptir.⁴ Kişiler bu normlara uygun davranmadıklarında, söz konusu davranış “ahlakî” olarak nitelendirilen türden ise; ayıplanma, kınanma, dışlanma gibi tepkilerle karşılaşırken, vicdani bir rahatsızlık da yaşarlar. Hukuka uygun olmayan bir davranışın karşısında ise, daha somut müeyyideler ve devlet tarafından cezalandırılma vardır.

Hukuk sadece dış dünyaya yansıyan ve ispatlanabilir ihlallere karşı yaptırım uygulayabildiğinden, kişilerin çeşitli yollara ve hilelere başvurarak hukuku yanıltmaları ve hukuka uygun olmayan davranışlar sergilemeleri mümkündür. Oysaki bireyin iç dünyasına ait olan hatalar ile vicdani ihlallerin kişide meydana getireceği suçluluk duygusu ve iç hesaplaşmalar, hukuki bir müeyyideden daha güçlüdür. Bu durumda toplumsal düzenin sağlanmasında ahlakın hukuka katkısı son derece önemlidir. Ahlakın ve ahlaklı

*Bartın Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Öğretim Görevlisi.

¹ Bkz. İbn Manzûr, *Lisanü'l-Arab*, “hak” ve “hulk” maddeleri.

² Adnan Güriz, *Hukuk Başlangıcı*, Ankara 1996, s. 23; İsmail Kılıçoğlu, *Hukuk Ahlak İlişkisi*, İstanbul 1988, s. 354-355.

³ Vecdi Aral, *Hukuk Felsefesinin Temel Sorunları*, İstanbul 1983, s. 183.

⁴ Vecdi Aral, *Hukuk Felsefesinin Temel Sorunları*, 182.

davranışlar sergilemenin en önemli motivasyonu ise dindir. Bu noktada “ahlak hukuku önceler”⁵ demek doğru bir tutumdur.

İnsanların vicdanları bireysel ahlakı, bireylerin ahlakı da toplumların ahlakını oluşturur. Ahlak, makul hukuk kurallarına uygun davranmayı talep ederken birçok hukuk kuralının da temelinde topluma ve insanlığa mal olmuş ahlaki anlayışlar yatmaktadır. Dolayısıyla hukuk ve ahlak birbirini tamamlayan insan için önemli iki değer alanıdır.⁶

1-İslam’da Hukuk Ahlak İlişkisi

İslam hukuku, İslam ahlak anlayışı üzerine bina edilmiştir. Bu sebeple hukuk ve ahlak ilkeleri birbirini destekler niteliktedir. Bu, İslam hukukunun belki de en önemli özelliklerindedir.⁷

İslam hukukunun (fıkıh) genel anlamda “ibâdât ve muâmelât” olarak iki kısımda mütâlaa edilmesi kabul gören bir anlayıştır.⁸ İbadetler, yüce ve aşkın varlığın kulundan istediği, kulun da iman etmekle zaten kabul ettiği ve yapma gayreti içinde olmaya söz verdiği yükümlülüklerdir. Bu anlamda ibadetlere hukuki bir nitelik atfetmek gerekirse, ezelde yapılmış “soyut ve vicdani sözleşme”yi ifade eden “**ahid**”⁹ kavramının kullanılması uygundur.¹⁰ Muâmelât ise, kişinin diğer fertlerle, toplumla ve devletle ilişkilerini düzenleyen hukuk kurallarıdır. Bu tür muâmeleler, “somut taraflar arasındaki somut anlaşma” anlamında “**akid**” adını alırlar.

İbadetler, sadece Allah rızasını ve bunun semeresi olan uhrevî karşılığı elde etmeye yönelik fiiller iken; muâmelât, dünyevi yaptırıma bağlanan, ayrıca uhrevî boyutları da bulunabilen fiillerdir. Genellikle hukuki sorumluluk muâmelâtın dünyevî (kazâî), manevî sorumluluk da uhrevî (diyânî) boyutunu oluşturur. Duyarlı bir müminin işin sadece dünyevî boyutunu değil, uhrevî boyutunu da düşünerek hayatını devam ettirmesi gerekir.¹¹

⁵ Bkz. Doğan Özlem, “*Ahlak Hukuku Önceler*”, Kavramlar ve Tarihleri, İstanbul 2002, I, 134-138.

⁶ Abdülhak Kemal Yörük, *Hukukun Umumi Prensipleri*, İstanbul 1949, s. 22-26.

⁷ Muhammed Hamidullah, “*Müslümanlarda Hukuk Felsefesi*”, çev. İbrahim Kâfi Dönmez, İslam Medeniyeti Mecmuası, İstanbul 1980, IV, sy. 4, s. 25

⁸ Bkz. Şehâbüddin ez-Zencânî, *Tahricü'l-Fürû ale'l-Usûl*, neşr. Edib Salih, Dımaşk 1962, s. 4; Bilal Aybakan, “Muâmelât” mad. DİA, XXX, s. 318.

⁹ Kur’an-ı Kerim’de ahid kavramı için bkz. Bakara 2/27; Âl-i İmran 3/77; En’am 6/152; Ra’d 13/20, 25; Nahl 16/91, 95.

¹⁰ Bkz. Mustafa Yıldırım, “*Usûl Hatasının İbadet-Ahlak İlişkisine Olumsuz Etkileri*”, Geçmişten Geleceğe Ahlak, ed. Asife Ünal, Bartın 2015, s. 21.

¹¹ Bkz. Bilal Aybakan, “Muâmelât” mad. DİA, c. XXX, s. 318.

Kur'an-ı Kerim'e nüzulü açısından bakıldığında Mekke döneminde inen ayetlerin daha çok iman ve ahlak üzerinde durduğu görülür. Muâmelât ile ilgili ayetler ise Medine döneminde inmiştir. Böylece İslam toplumu Allah'ın emir ve yasakları, Hz. Peygamber'in örnek şahsiyeti ile ahlaki bir eğitimden geçmiş, vicdani ve uhrevi müeyyideler ile bu durumun gerçekleşmesi sağlanmaya çalışılmıştır. Hukuk kuralları ise ahlaki zafiyetlerin önlenmesi açısından birer ahlak denetimcisi işlevi görmüştür. Diğer bir deyişle Kur'an'daki somut hukuku kuralları, hukukun temel ilkelerini oluşturan ahlaktan sonra gelmiş ve ahlak alt yapısına dayalı bir hukuk oluşturulmuştur.

2- Hoca Ahmed Yesevi ve Divan-ı Hikmet Bağlamında Hukuk Ahlak İlişkisi

İslam, iman ve ibadetler yoluyla kişinin nefsindeki kötü ve bencil yönlerden arınmasını ve Allah'ın istediği güzel sıfatlarla donanmasını gaye edinmiştir. Bu arınma, kişinin diğer birey ve toplumlarla sağlıklı ilişkiler kurabilmesi şeklinde davranışlarına yansır. Böylece tasavvufi eğitim ile kişilerin ahlaki açıdan kâmil bir seviyeye gelmesi sağlanır. Zira kabul gören bir anlayışa göre; güzel ahlakın en alt seviyesi, insanlara eziyet verecek şeyleri terk etmek, en üst derecesi de kendisine yapılan kötülüğe iyilikle cevap vermektir. İslam dünyasında nefsiyle yaptığı büyük cihadı kazanmış, böylece yüce bir ahlaka ulaşarak Allah'ın ve insanların sevgisine mazhar olmuş, asırlar sonrasına dahi ışık saçmaya devam eden Allah dostları var olagelmıştır.

Bunlardan birisi de Orta Asya Türklerinin dini-tasavvufi hayatında önemli tesirler bırakan ve Pir-i Türkistan diye anılan, Yesevi tarikatının kurucusu, büyük mutasavvıf Hoca Ahmed Yesevi'dir.¹²

XII. yüzyılda yaşayan Ahmed Yesevi, tasavvuf yoluna girmeden önce medrese eğitimi almış ve şer'î ilimleri tahsil etmiştir. Devrin en saygın medreselerinden olan Nizamiye medreselerinde ders vermiş, meşhur hadis âlimlerinden bir olan Yusuf Hemedani hocası ve şeyhidir.

Arapça ve Farsçayı iyi bilen ve Hanefi mezhebinde bir fakih olan Ahmed Yesevi, bu sayede irşad anlayışında şeriat ve tarikatı tam olarak kaynaştırmayı bilmiştir.¹³ Böylece onun "hikmet" tarzında söylediği şiirleri Anadolu'da "ilahi" diye anılan forma tekabül

¹² Bkz. Kemal Eraslan, "Ahmed Yesevi" mad. *DİA*, c. II, s. 159-161.

¹³ Hikmet Özdemir, "Türlere İslam'ın Yolunu Açtı: Hoca Ahmed Yesevi", www.tded.org.tr; Eyüp Baş, "Ahmed Yesevi'nin Bektaşılık, Alevilik Üzerindeki Etkileri ve Osmanlı Dini Hayatındaki İzleri", *AÜİFD*, 52: 2 (2011), s. 30.

ederken¹⁴ aynı zamanda Kur'an-ı Kerim'in ve hadislerin bir tür yorumu olarak kabul edilmiştir.¹⁵

Ahmed Yesevi, ayet ve hadislere dayanarak onların özü olan ahlakı her fırsatta vurgulamış, ahlak merkezli bir din anlayışını benimsemiştir. Bu anlayışın topluma yansımaları için çalışmış, konuşmuş ve hikmetler söylemiştir. Onun toplumsal ve siyasi düşüncelerinin özünde hep "ahlakilik" vardır. Ona göre herhangi bir siyasi ve sosyal hizmet, ahlaki prensiplere, insanı sevmeye, adalete, doğruluğa, eşitliğe vs. dayanmalıdır. Bir din ve ahlak öğreticisi olan Yesevi, toplumdaki düzensizlikleri, fakirliği, gayri ahlaki davranışları kaldırmak ve adaleti yerleştirmek için büyük bir çaba sarfetmiştir.¹⁶

Böylece Yesevi'nin tasavvufi ahlak anlayışının, İslam hukukuna temel teşkil eden İslam ahlak anlayışının güzel bir ifadesi olduğunu söylemek yerinde olur. Hedeflediği kamil insan anlayışı ile Yesevi felsefesi, hukukun yetersiz kaldığı durumlarda bile bireylerin vicdanlarına seslenerek toplumsal huzur ve adaletin devamı konusunda katkı sunmuştur. Makalenin bundan sonraki kısmında Yesevi'nin eserlerinde yer alan ahlaki öğütler, İslam hukukunun bazı bölümleriyle irtibatlandırılmaya ve hukuk-ahlak ilişkisi yönünden değerlendirilmeye çalışılacaktır.

a-İbadetler

Klasik bir biçimde "Yüce Yaratıcıya kulluk ve nimetlerine şükür" olarak tanımlanan ibadetlerin İslam'a göre nihâi gayesi, "kişiyi ahlakî değer ve tutum kazandırmak"tır. Bu, iman ile salih amelin birlikte zikredildiği, yapılan ibadetlerin kişide meydana getirmesi gerekli ahlakî değişimlerin vurgulandığı pek çok ayet ve hadisten çıkarılabilecek bir sonuçtur. Buradaki ibadet kavramının sadece şekli belli ibadetleri değil, niyet bakımından Allah'ın rızasını önceleyen, insanların hayır ve yararına yapılan tüm güzel davranışları kapsadığını hatırlamakta fayda vardır.

Hoca Ahmed Yesevi'nin tasavvuf sisteminde de ibadetler, kişinin Allah'a yaklaşmasını ve nefsin terbiyesini sağlaması açısından önemli bir yere sahiptir. O, insanın

¹⁴ Yaşar Nuri Öztürk, *Tasavvufun Ruhu ve Tarikatlar*, İstanbul 1990, s. 280.

¹⁵ Fuat Köprülü, *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, Ankara 1993, s. 75. Bkz. (divanihikmet.net), Divanı Hikmet, terc. Hayati Bice, (Münacat):

Benim hikmetlerim Sübhan'ın fermanı,

Okuyup bilsen, hepsi Kur'an'ın anlamı

Benim hikmetlerim hadis hazinesidir

Kişi pay görmese, bilki habistir.

Ümmet olsun gariplere uyar ol,

Ayet ve hadisi her kim dese duyar ol.

¹⁶ Dossay Kenzhetayev, *Hoca Ahmet Yesevi'nin Düşünce Sistemi*, AÜSBE. Doktora tezi, Ankara 2003, s.166-168.

amacının kulluk olduğunu, kulluğun ise ancak aşk ile bir anlam ve değer ifade edeceğini belirtir. Onun “dört kapı” olarak ifade ettiği şeriat, tarikat, hakikat ve marifet yolları içerisinde, diğer tüm kapıları açan şeriat kapısıdır. “Sizi bizi Hak yarattı tâat için”¹⁷, diyerek insana dünyadaki amacını hatırlatan Yesevi ibadet konusunda şöyle söyler:

*Hakka yanıp mümin olsan ibadet eyle
İbadet eyleyen Hak cemalini görür dostlar.
Yüzbin bela başa düşse, inleme
Ondan sonra aşk sırrını bilir dostlar.*

*Nefsini sen kendi arzusuna bırakma sakın
Yemeyip içmeyip ibadet ile uykusuz ol
Sonunda bir gün gösterecek sana cemâl
Uykusuz olan orada cemâl görür dostlar.*¹⁸

Yesevi'nin ibadetlerle ilgili dikkat çektiği bir diğer husus aşk ve samimiyettir. O, “Âşık olsan evvela Hakk'ı tanı” diyerek ibadetlerin Allah için ve aşkla yapıldığında makbul olacağını, riya ile yapılan amellerin ise, kişiye fayda sağlamayacağını düşünür.

*Halk içinde tâat eyledin hepsi riyâ,
Ey zâhid! Eylediğin işin hepsi hevâ,
Hiç faydası yok işbu tâat, belki riyâ,
Böyle işe Hakk'ın asla rızası yok.*¹⁹

Yesevi düşüncesinde gerçek derviş olmanın da şartlarından bir diğeri de riyaadan kaçınmaktır. Bu sebeple Yesevi, hikmetlerinde sık sık bu konuyu dile getirir. Bunlardan birisi de şöyledir:

*Derviş olsan ibadet eyle, riya eyleme,
Her köşede ibadet eyle, Tanrım tanık,
Sahte derviş nereye gitse, zevk ve dava
Adil padişah (böylelerinin) ibadetlerini isyan (diye kabul) eder.*²⁰

Yesevi düşüncesinde nefsin hastalıklarının mutlak surette tedavi edilmesi gerekir. Çünkü onun sebep olduğu manevi hastalıklar kişiyi fitratından uzaklaştırırken, aile ve toplumda da değerler önemsiz hale gelir. Değerlerin önemsiz hale geldiği toplumlarda bireyler ruhsuz yığınlar haline gelirken, birlik ve beraberlik de bozulur. Böyle olduğunda ise toplumda gerçekler ile yalanlar, iyilikler ile kötülükler arasında fark gözetilmez olur.

¹⁷ Divan-ı Hikmet, 13. Hikmet.

¹⁸ Divan-ı Hikmet, 82. Hikmet.

¹⁹ Divan-ı Hikmet, 157. Hikmet.

²⁰ Divan-ı Hikmet, 133. Hikmet.

Bu sebeple kişilerin nefsin hastalıklarından arınması demek toplumların da huzur bulması demektir. İbadetler kişiye Yaratanını ve acziyetini hatırlatması ve kişinin nefsinde karşı uyanık olmasını sağlaması açısından çok önemlidir. İşte Yesevi, ibadetlerin kişiyi ulaştırması gereken amacına dikkat çekerek kişinin nefsinde temizlemeden yapacağı ibadetlerin zayi olabileceği üzerinde bu sebeple çokça durur.

*Gönül gözünü ışıldatmadan ibadet eylese,
Dergâhında makbul değil bildim işte ben.
Hakikatten bu sözleri temiz öğrenip
Lâ mekânda Hakk'tan dersler aldım işte ben.²¹*

Bu konuda söylediği bir başka hikmeti ise şöyledir:

*Nefs yoluna giren kişi rezil olur
Yoldan çıkıp kayıp tozup günahkâr olur
Yatsa kalksa şeytan ile yoldaş olur
Nefsi tep nefsi tep ey kötülükler işleyen!
Nefsin seni son anda köle eyler,
Din evini yağma eyleyip tamam eyler
Öldüğünde imanından ayrı eyler
Akıllı isen kötü nefisten ol şikayetçi.²²*

Yesevi düşüncesinde “iman”, ferdi anlamda kalbin derinliklerinde yaşanan bir hal iken, toplum hayatında ise, ahlak ile toplumu barıştıran bir elçidir. Yesevi’ye göre gerçek kulluk, insana ve topluma hizmetle gerçekleşecektir. İbadetlerin olduğu kadar, güzel davranışların da gereği ve önemi Allah için değil insan içindir. Toplumsal hayatın ve huzurun başka türlü gerçekleşmesi mümkün değildir. Bu sebeple Yesevilikte *Hakk’a hizmet halka hizmetten geçer.*²³

Hac yolculuğuna çıkışını anlattığı şiirinde Yesevi, “Gönül Kabesi”ne dikkat çekmekte ve gönül yapmanın önemini şöyle dile getirmektedir:

*Arş istesen mümin kulun gönlün içinde,
Aşk dilesen, mümin kulun gönlün içinde,
Görür olsan mümin kulun gönlün içinde,
Ey yâranlar hoşça kalın tâ görenece²⁴*

b-Dünyevi muâmeleler

²¹ Divan-ı Hikmet, 17. Hikmet.

²² Divan-ı Hikmet, 91. Hikmet.

²³ Dossay Kenzhetayev, *Hoca Ahmet Yesevi'nin Düşünce Sistemi*, s. 162-166.

²⁴ Divan-ı Hikmet, 216. Hikmet.

Dünyevi muâmeleler hukukun temel konusudur. Bu sebeple insanlar arasında dünyevi ilişkilerdeki ahlakilik, hukuk ahlak ilişkisinin de özünü oluşturur. Bu alan aynı zamanda kişilerin bireysel arınmalarının sergilendiği toplumsal bir sahnedir. Yesevi’de de şeriat, tarikat, marifet, hakikat makamları insanın ahlaki ve manevi iç tecrübeyle ulaştığı olgunluğun aşamalarıdır. Her bir makamda kişinin toplum hayatında ulaşması gereken belli ahlaki özellikler sıralanır. Bu duruma Kur’an-ı Kerim’de de pek çok defa dikkat çekilmiş; yetimler, yoksullar, yolda kalmışlar, mazlumlardan gibi toplumda herkesin sorumluluk alması gereken kişiler konusunda müslümanlar uyarılmıştır. Divan-ı Hikmet’in daha ilk şiirinde Hoca Ahmed Yesevi şöyle seslenir:

Nerde görsen gönlü kırık merhem ol

Öyle mazlum yolda kalsa yoldaşı ol

Mahşer günü dergâhına mahrem ol

Ben, benlik güden kişilerden kaçtım işte.

Akıllı ise gariplerin gönlünü avla

Mustafa gibi ili gezip yetim ara

Dünyaya tapan soysuzlardan yüzünü çevir

Yüz çevirerek derya olup taşım işte.

Garip, fakir, yetimleri sevindiresin

Parçalayıp aziz canını eyle kurban

Yiyecek bulsan canın ile eyle misafir

Hak’tan işitip bu sözleri dedim ben işte.

Garip fakir yetimleri her kim sorar

Razı olur o kulundan Allah

Ey habersiz sen bir sebepsin, özünde sırlar

Hak Mustafa öğüdünü dedim ben işte.²⁵

İnsan ilişkilerindeki en önemli ahlaki zaafılardan birisi *yalancı*dir. Yalancı şahitlikten yalan beyana ve iftiraya kadar pek çok husus, hukuku da yakından ilgilendirmektedir. Bu anlamda Hoca Ahmed Yesevi, Hz. Peygamber’in hadisini hatırlatarak yalancının sebep olduğu tüm sorunlara karşı, uhrevi bir ödülü de beraberinde getiren dürüstlüğü çare olarak sunmaktadır.

“Yalancılar ümmetinden değil” dedi Muhammed

Yalancılar güruhuna ümmet demez Muhammed

²⁵ Divan-ı Hikmet, 1. Hikmet.

Doğru giden kulunu, Hakk'ın arayıp yolunu,

Doğru yürüyen kulunu ümmet bilecek Muhammed

*Her kim "ümmeti(yi)m" dese, Rasul (ün yaptıklarını) işini bırakmasa
Şefa'at günü olsa, mahrum bırakmaz Muhammed.²⁶*

Kur'an-ı Kerim'de "Kadınlar, evlatlar, yığın yığın biriktirilmiş altın ve gümüşler, damgalı soylu, salma atlar, koyun keçi, sığır ve develer, ekinler, bağlar, bahçeler insanlara çok sevimli şirin ve güzel görünür. Hâlbuki bütün bunlar dünya hayatının geçici nimetleridir. Oysa sonunda, kalıcı nimetlerle dolu, varılacak asıl güzel yer Allah katındadır"²⁷ buyrulur. İnsanın dünyanın geçiciliğini unutması, nefesine ve şeytana uyması demektir. Nefsine ve şeytana uyan kimseler, toplumu tehdit eden unsurların başında gelir ve dünyevi ilişkilerde haksızlıklara meyleder. Hukukun en netameli problemlerini de haksızlıklar oluşturur. Hoca Ahmed Yesevi *Mir'âtü'l-Kulûb* adlı eserinde, "Gönül âleminin ayıbı ve kirleri çoktur. Onlar; dünya sevgisi, hırs, haset, düşmanlık, öfke, isyan, enaniyet, riya..." demektedir.²⁸

Yesevi "Dünyaperestler malına bakar ve hevâ kılarlar/ Enaniyetle kendisini Hudâ sanırlar"²⁹ diyerek bu kimseleri tarif eder ve hikmetlerinde dünyanın aldaticılığına dikkat çekerek kalıcı olanın "Hak rızası" olduğunu hatırlatır. Onun öğütleri bugün de vicdanları harekete geçirebilecek ve yargıya yansıyan pek çok olumsuzluğun yükünü hafifletebilecek niteliktedir. Yesevi'nin Hz. Muhammed'in bu konudaki hadislerine yer verdiği hikmetlerinden birisi şöyledir:

Dünyayı sevmek hataların başıdır,

O Mustafa agâh kılmadı mı?

"El-fakru fahri" diye Tanrı Rasülü,

Kadir'ından dervişliği almadı mı?³⁰

Yesevi dünyanın aldaticılığına karşı sürekli uyarılarda bulunur:

Şüphesiz bilin, bu dünya halktan geçer ha,

İnanma malına, bir gün elden gider ha.

Dünya için gam yeme, Hak'tan başkasını deme,

Kişi malını yeme, sırat üzerinde tutar ha.

Çoluk çocuk, kardeş hiç kimse olmuyor yoldaş,

²⁶ Divan-ı Hikmet, 37. Hikmet.

²⁷ Âl-i İmran 2/14.

²⁸ Dossay Kenzhetayev, *Hoca Ahmed Yesevi'nin Düşünce Sistemi*, s. 125.

²⁹ Divan-ı Hikmet, 86. Hikmet.

³⁰ Divan-ı Hikmet, 191. Hikmet.

*Yiğit ol garip baş, ömrün yel gibi geçer ha.*³¹

Pek çok defa işlenen bu temaya şu beyitlerde de dikkat çekilmektedir:

*Gönül vermeyip dünyaya, el uzatmayıp harama,
Hakkı seven âşıklar ahaliden geçmişler.*

*Dünya benim diyenler, cihan malını alanlar,
Kerkenez kuşu gibi olup o harama batmışlar.*³²

Hukuki muameleler açısından önemli bir başka konu *ahde vefadır*. Kur'an-ı Kerim'de "*Karşılıklı sözleşme yaptığınızda Allah'a verdiğiniz sözü yerine getirin...*" buyrulmaktadır.³³ Ayette, insan bir sözleşme yaptığı zaman Allah katında da sorumlu olduğu için, "Allah'a da söz vermiş gibi olacağından" ifadesi kullanılmıştır. Burada hukuki bir muâmelenin vicdani yönünün de vurgulandığı görülmektedir. Yesevi de Divan-ı Hikmet'te "ahde vefayı" "Hakk'a ve onun emirlerine vefa" olarak ele almıştır.

*"Küllü yevmin beterun" dedi Hakk Mustafa;
Ümmet olsan, kulak verin, vefalılar
İyilerin ecrini verir, kötüye ceza
Kiyamet günü cezalarını çeker dostlar.*³⁴

Hakka ve onun emirlerine vefasızlık ise Yesevi'de fasıklığın belirtilerindendir:

*Kulum deyip Hak emrini kılmayanlar,
Nasihatı kulağına almayanlar.
Kar ve ziyan olduğunu bilmeyenler
O fâsıklar Hakk'a ne diye vefa kalsın*³⁵

Yesevi, hukukun iyi işlemesi ve adaletin tam olarak gerçekleşmesi için, toplumda söz sahibi olan kimselere de sıklıkla hatırlatmalarda bulunmaktadır. Zira sahip olduğu ilim, makam ve şöhret, kişilerin yanılmalarına ve toplum için olumsuz birer örnek teşkil etmelerine sebep olabilir.

*Molla, müftü olanlar, yanlış fetva verenler
Akı kara eyleyenler o cehenneme girmişler.
Kadı, imam olanlar, haksız dava edenler
O eşek gibi olarak yük altında kalmışlar.
Haram yiyen hâkimler, rüşvet alıp yiyenler*

³¹ Divan-ı Hikmet, 144. Hikmet.

³² Divan-ı Hikmet, 99. Hikmet.

³³ Nahl 16/91.

³⁴ Divan-ı Hikmet, 86. Hikmet.

³⁵ Divan-ı Hikmet, 201. Hikmet.

Kendi parmağını dişleyip korkup durup kalmışlar.

Tatlı tatlı yiyenler, türlü türlü giyenler,

Altın tahta oturanlar, toprak altında kalmışlar.³⁶

Bir başka hikmetinde ise Yesevi şöyle der:

Kadı olan âlimler, para-rüşvet yiyenler,

Öyle kadı yerini sakar ateşinde gördüm.

Müftü olan âlimler, haksız fetva verenler,

Öyle müftü yerini Sırat köprüsünde gördüm.³⁷

Yesevi, bir toplumun ayakta kalabilmesi için “adaleti temin etme” ve “emaneti ehline verme” konusunda idarecilerin de hassasiyetle davranması gerektiğine ve bunun mükâfatına şu sözleriyle dikkat çekmektedir:

Hoş devlettir vilayette padişah olursa,

Âdil olup bir mümini kadı kılrsa

O kadı bütün halkı razı kılrsa,

Memnuniyetten cennet evin alır imiş.³⁸

Hoca Ahmed Yesevi, adaletsiz bir toplumda, halk arasında sevginin oluşmayacağını, hayâ ve imanın yok olacağını, hatta müslümanın müslümanı öldürmeye kadar varacağı bu ortamda, haksız ve batıl işlerin de artacağını belirterek bu durumu kıyametin yaklaşması olarak ifade eder.³⁹ Bir topluluk üzerine Allah’ın rahmetinin kesilmesine ve belalara duçar olmasına sebep olan durumlarla ilgili olarak “adaletten uzaklaşma”yı gösterir. Böylece Yesevi bir yandan toplumda huzursuzluğa sebep olacak hukuksuz olayların uhrevi yönüne de dikkat çekerek insanların vicdani bir sorumlulukla hareket etmesini de sağlamaya çalışır. Onun bu konudaki sözleri şu ayetin bir tefsiri gibidir: “Hiç şüphe yok ki Allah, (indirdiği bu Kitap’ta) insanlara adaletli davranmayı, onları affedip iyilik etmeyi, akrabaya yardım etmeyi emreder. Hayâsızlığı, cimriliği, her türlü kötülüğü, azgınlık ve taşkınlığı yasaklar. Düşünüp taşınasınız diye size böylece öğüt verir”.⁴⁰ Kur’an merkezli bir anlayışın yerleşmesi için uğraşan Yesevi’nin hikmetlerinde bu mesaja da yer verilir.

Dünya ehli halkımızda cömertlik yok

Padişahlarda, vezirlerde adalet yok

³⁶ Divan-ı Hikmet, 99. Hikmet.

³⁷ Divan-ı Hikmet, 53. Hikmet.

³⁸ Divan-ı Hikmet, 104. Hikmet.

³⁹ Divan-ı Hikmet, 89. Hikmet.

⁴⁰ Nahl 16/90.

Dervişlerin duasında icabet yok

Türlü bela halk üzerine yağdı dostlar⁴¹

Hukukun asıl amacı, -daha önce ifade edildiği gibi- adaletin gerçekleşmesidir. Adalet ise ancak insanlara eşit hak ve hürriyetlerin tanınması ile mümkündür. Hukuki muamele alanında adaletin gerçekleşebilmesi, “insan hakları” öğretisi ile yakından alakalıdır. Hukuk devletinin ilk görevi; devletten de önce bireyin haiz olduğu insanlık değerini tanımak, korumak ve güvence altına almaktır. Kur’an-ı Kerim ve hadislerde insanların ‘eşit haklara’ sahip olarak dünyaya geldiği ifade edilir. “*Ey insanlar! Biz sizi bir erkekle bir kadından (eşit olarak) yarattık, birbirinizle tanışmanız, yardımlaşmanız için milletlere ve kabilelere ayırdık. Fakat şunu da unutmayın Allah katında en üstün olanınız, Onun emir ve yasakları konusunda en dikkatli en duyarlı olanınızdır...* ”⁴² “*İnsanlar tarağın dişleri gibi eşittir.*⁴³ *Hiç kimsenin başkası üzerinde Allah korkusu hariç bir üstünlüğü yoktur. Hatta kıyamet gününde boynuzlu koyunun hakkı boynuzsuz koyundan alınacaktır.*⁴⁴

Ayet ve hadisler, bu dünyada eşit haklara olan insanların hukuki muamelelerde bu durumu göz önüne alarak hareket etmesini, aksi takdirde kul hakkına gireceğini ve bu haklarla da kıyamet gününde yüzleşeceğini ifade eder.

İnsanın sahip olduğu haklar içerisinde en kutsal hakkı şüphesiz yaşama hakkıdır. Haksız yere bir insanın canına kıymak büyük günahlardan sayılmış ve Kur’an-ı Kerim’de “... *Kim bir insanı, öldürülen bir kimseye karşılık olmaksızın ya da yeryüzünde bir bozgunculuğu önlemek maksadı dışında öldürürse, bütün insanlığı öldürmüş gibidir. Kim de bir insanın hayatını korur ve kurtarırsa bütün insanlara hayat vermiş gibi olur...*”⁴⁵ buyrulmuştur.

Sünnet imiş kafir de olsa verme zarar,

Gönlü katı, gönül incitciden Allah şikâyetçi;

Allah şahid öyle kula “Siccin” hazır,

*Bilgelerden işitip bu sözü söyledim ben işte.*⁴⁶

Konuyla ilgili Hoca Ahmed Yesevi’nin hikmetli beyitlerinden pek çok örnek sunmak mümkündür.

⁴¹ Divan-ı Hikmet, 89. Hikmet.

⁴² Hucurat 49/13.

⁴³ Keşfü’l-Hafâ, hadis no: 2547.

⁴⁴ Müslim, Birr, hadis no: 15.

⁴⁵ Mâide 5/32.

⁴⁶ Divan-ı Hikmet, 1. Hikmet.

Sonuç

Makalemizin başında da ifade ettiğimiz gibi, İslam toplumu iman ve ahlakın devamlı surette vurgulandığı ayetlerle eğitilmiş ve on yıllık bir Mekke sürecinin ardından hukuki düzenlemelerin başladığı Medine dönemine geçilmiştir. Yani hukuk, iman ve ahlak temeli üzerine oturtulmuştur.

Anadolu'nun müslümanlaşmasında da benzer bir sürecin işlediğini görmek mümkündür. Hoca Ahmed Yesevi'nin dervişleri, İslam'ın özü olan iman ve ahlak temelli anlayışları ile Anadolu'yu dolaşarak Anadolu insanının gönüllerini fethetmişlerdir. Anadolu insanı mayasına katılan bu temiz ruh ve sağlam ahlak anlayışı ile hak ve adalet ölçülerine uygun bir yaşam sürmüş, hukuki muamelelerde insani-ahlaki boyutu önceleyerek bu hassasiyetle hareket etmiştir. Bu durum, pek çok problemin karşılıklı anlayış içerisinde, kendiliğinden çözülmesini sağlamıştır. Bütün bunlara rağmen ortaya çıkan az sayıda sorunlar ise hukuka havale edilerek çözülmüştür.

Toplumsal adaleti sağlamayı gaye edinmiş hukuk, somut ve objektif normlara dayanmak zorundadır. Fakat hangi düzenlemeler yapılırsa yapılsın bireylerinin vicdani ve ahlaki sorumluluğa ulaşamadığı toplumlarda hukuk sağlıklı bir biçimde işletilemez.

İslam dini hukuk alanında evrensel kıstaslar koymuş olmakla beraber, insanın ahlaken yücelmesini en önemli ve öncelikli amaç edinmiştir. Bu amaç tasavvufun da var oluş sebebidir. Hz. Peygamber'in güzel ahlakını örnek alan, onun ahlakıyla yaşayan ve insanları eğiten büyük Türk mutasavvıfı Hoca Ahmed Yesevi'nin yaşantısı ve eserleriyle günümüz insanına söyleyeceği çok şey olduğunu düşünüyoruz. Zulüm ve haksızlıkların, ahlaki çöküntünün ve dünyaperestliğin yol açtığı buhranlara karşı Divan-ı Hikmet, Kur'an ve Sünnet'in evrensel mesajlarını günümüz insanına ileten bir eser olarak değerini ve güncelliğini korumaya devam edecektir.

Kaynakça

- İbn Manzûr, *Lisanü'l-Arab*,
- Güriz, Adnan, *Hukuk Başlangıcı*, Ankara 1996.
- Kılıoğlu, İsmail, *Hukuk Ahlak İlişkisi*, İstanbul 1988.
- Aral, Vecdi, *Hukuk Felsefesinin Temel Sorunları*, İstanbul 1983.

- Özlem, Doğan, “*Ahlak Hukuku Önceler*”, Kavramlar ve Tarihleri, İstanbul 2002.
- Abdülhak Kemal Yörük, *Hukukun Umumi Prensipleri*, İstanbul 1949.
- Hamidullah, Muhammed, “*Müslümanlarda Hukuk Felsefesi*”, çev. İbrahim Kâfi Dönmez, İslam Medeniyeti Mecmuası, İstanbul 1980.
- Zencânî, Şehâbüddin, *Tahricü'l-Fürû ale'l-Usûl*, neşr. Edib Salih, Dımaşk 1962
- Yıldırım, Mustafa, ““*Usûl Hatasının İbadet-Ahlak İlişkisine Olumsuz Etkileri*”, Geçmişten Geleceğe Ahlak, ed. Asife Ünal, Bartın 2015
- Aybakan, Bilal, “*Muâmelât*” mad. *DİA*.
- Eraslan, Kemal, “*Ahmed Yesevi*” mad. *DİA*,
- Özdemir, Hikmet, “*Türklere İslam'ın Yolunu Açtı: Hoca Ahmed Yesevi*”, www.tded.org.tr
- Baş, Eyüp, “*Ahmed Yesevi'nin Bektaşilik, Alevilik Üzerindeki Etkileri ve Osmanlı Dini Hayatındaki İzleri*”, AÜİFD., 52:2 (2011).
- Öztürk, Yaşar Nuri, *Tasavvufun Ruhu ve Tarikatlar*, İstanbul 1990, s. 280.
- Köprülü, Fuat, *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, Ankara 1993, s. 75.
- Bice, Hayati, Divanı Hikmet (terc.), (divanihikmet.net)
- Kenzhetayev, Dossay, *Hoca Ahmet Yesevi'nin Düşünce Sistemi*, AÜSBE. Doktora tezi, Ankara 2003.

